

MOLNÁR ESZTER

WEÖRES SÁNDOR LÍRÁJÁNAK TENGERSZIMBOLIKÁJÁRÓL

Weöres Sándor költészetének és költői egyéniségének a tengerszimbolikával szoros kapcsolatban álló „próteuszisága” – melyet költői alkatával hoznak kapcsolatba – igen jól feldolgozott téma. A szakirodalom eddigi állításai is sugallják, de személyes véleményem is az, hogy a tenger és a tengerrel kapcsolatos mítoszok fontos (igaz, részben már elemzett) kérdéskört képviselnek Weöres Sándor életművében. Egyrészt azért, mert a tenger a költészet egyik „nagy témája”, azaz egyike az ún. archetípusnak nevezett¹ szimbólumoknak. „A fizikai természet olyan megszokott képei, mint a tenger vagy az erdő, egy sereg költeményben állandóan ismétlődnek. Ez nem lehet »véletlen«, olyasmi, aminek nem találjuk okát, értelmét. Ez az ismétlődés azt a fajta egységet jelöli a természetnek, amelyet a költészet utánoz, és amelynek kommunikációs kontextusa jóval szélesebb, egy olyan történet, amely a tengerről szól, archetipikus lehet abban az értelemben, hogy mély benyomást tud gyakorolni az olyan olvasó fantáziájára is, aki soha életében nem látott tengert.”² Másrészt azt feltételezem, hogy egy magyar költői életműben a tengerrel való kapcsolat voltaképp a „Nyugathoz” és annak irodalmi hagyományaihoz való viszonyulást is jelentheti. Michel Mollat du Jourdin *Európa és a tenger* című könyvében tekinti át, hogy Európa milyen sok szálon – éghajlati, gazdasági és kulturális vonatkozásban egyaránt – költődik a tengerhez. A szerző vélekedése szerint a tengeri civilizációkban a tenger nemcsak stratégiai szempontból (*sea power*) fontos. A vízi expedíciók, a tengerészkedés összekapcsolódnak a vallásos érzülettel és az emberi lélek

...azt feltételezem, hogy egy magyar költői életműben a tengerrel való kapcsolat voltaképp a „Nyugathoz” és annak irodalmi hagyományaihoz való viszonyulást is jelentheti.

abszolútum iránti igényével is.³ Utóbbi jelenséget Mollat du Jourdin a végtelen térrel való szembesüléssel magyarázza: „Akárcsak a hegyvidék és a sivatag, a tenger is elmélkedésre ösztönöz; s mivel mérhetetlen, a lelket is a végtelen felé fordíthatja. A veszélyekkel való szembekerülés alázatra készítet a felsőbb erővel szemben.”⁴ Tehát a tengerreprezentáció egy költői életműben tükrözheti a szerző Európával (az európai szellemmel⁵) való azonosulását és attól való különbözőségét is. A Weöres Sándorról szóló szakirodalom a tengerszimbólum, illetve főként a „próteusziság” elemzésére is – mint említettem – többször vállalkozott.⁶ Mégis érdemes közelebbről megvizsgálni további költeményeket, amelyekben a tengermotívum különböző változataival találkozunk. Dolgozatom két részből áll. Az első rész a ’tenger’ költői használatának előzményeit, analógiáit próbálja feltárni. Rekonstrukciós kísérletem arra irányul, hogy Weöres Sándor milyen tengerrel kapcsolatos személyes benyomásokat szerzett, illetve milyen olvasmány- és fordításélményeket tudhatott magáénak. A dolgozat második része a „tengerszimbolizmus” használatát és jelentésárnyalatait próbálja felvázolni Weöres Sándor költészetében, az életmű ebből a szempontból kevésbé középpontba állított darabjaiban. A kérdés bonyolultabb, mint hogy egyszerűen tengerszimbólumról beszéljünk, hiszen a *tenger* lexéma számos olyan jelentésmezét érintő, metsző „rokonfogalommal” társul Weöres költészetében, mint a hullám, a tajték, a hab, melyeknek konkrét, szövegenként némileg eltérő jelentései lesznek.

Egy „tengertelen magyar” személyes élményei

■ Weöres Sándornál, habár például Babits Mihályhoz képest igen sokat utazott⁷ – a Baumgarten-díjnak köszönhetően a Conte Rosso fedélzetén Kelet-Ázsiába is ellátogatott –, mintha mégsem a tenger fizikai valósága lenne a mérvadó tengerszimbolikája kiérlelésekor. Nemcsak azért, mert Weöres állandóan olvasott (már 1935-ben így nyilatkozik: „Huszonegy éves vagyok, de végigéltem mindazt, amit egy hetvenéves ember átélhet”⁸), azaz élményeit leginkább könyvekből merítette, hanem azért is, mert a tenger valósága nem válhat igazán elmélyülten ismerőssé egy – Weöres szavaival – „tengertelen magyarnak”.⁹ Pedig ez az elmélyültség fontos volt Weöres számára. A hajó fedélzetén írja a következőket: „Lassan rájövök, hogy »szép vidék« tulajdonképpen nincs is; így futólag megnézve egy táj se igazán szép, legföljebb érdekes, meglepő, mulatságos vagy a körülményei révén kedves. Nincs szép táj, *csak szép formák és szép színek vannak, ezeket pedig bárhol és bármiben meglelheti az ember; az a táj szép, amit alaposan megismerünk, a legkisebb hajlásokig és árnyalatokig, aminek formaadottságait és színlehetőségeit nemcsak meglátjuk, de át is éljük.*”¹⁰

Néhány adalék Weöres tengerszimbolikájának képzőművészeti vonatkozásaihoz

■ Erről a fajta „alapos megismerésről, átélésről” eszünkbe juthat Cézanne ún. *motívuma* és esztétikai írásai is, akár a Sainte-Victoire hegy festésére gondolunk, akár más érett alkotásaira. De az is kitűnik e kis eszme-futtatásból, hogy nagyon fiatalon, mindössze huszonkét évesen, Weöres már művészettörténezeseket megszégyenítő érzékeléssel gondolkodik a vizualitásról. Ebben sokan, például Fülep Lajos is segítettek a gyerekként már aggastyán, koravén zsenit. Mindenesetre sikerült elsajátítania a *festői látást* képzőművész barátaitól, elsősorban Illés Árpádtól, de fiatal éveiben óriási hatással van rá Gulácsy Lajos, majd kissé később Martyn Ferenc is.¹¹ (Akár műgyűjtőként is tekinthetünk Weöresre, aki főleg az Európai Iskola festészetét kedveli.) Egy szó, mint száz, az utazások pillanatnyi benyomásai alig tudják felülrni a művészeti

élmények hatását. Erről árulkodik Weöres másik megjegyzése is. A Conte Rosso fedélzetén utazó, festői látásmóddal rendelkező költő a „képzőművészettől megfertőzött” szemmel nézi a tengert, és nem fordítva. „A tengernek errefelé olyan színei vannak, *amilyeneket a japán impresszionista festményeken látni*; egészen más színek vannak itt a vízen, mint másfelé. [...] csupa sárga szín volt az égen a Nap körül és odább zöld ég bukkant ki a felhők szövevényeiből; a hajóverte hullám hátán az égi sárga szín visszfénye lendült kis darabon, másfelé a tenger mindenütt fehéren fénylő tusefekete volt.”¹² Nagyon hosszan lehetne írni Weöres képzőművészeti ihletésű és vonatkozású verseiről, most csak azok közül választok, amelyekben megjelenik a tenger. Tulajdonképpen misztikus tájképként olvasható, Csontváry-ekfáziszként (képleírásaként) azonosítható Weöres *Borús tenger (Taormina)* című költeménye: „Gyér vörösfenyők csavaros törzse / sose-látott színre váltott.”¹³ Eszünkbe juthatnak a *Fürdő nők (Ostia)* című költemény sorainak furcsa, (poszt)impresszionisztikus ismétlődéseiről például Cézanne sokszor átfestett, bizonytalan körvonalú, térelemként elhelyezett fürdőző nőalakjai. „a tenger kévéi a tenger / felemelt ormányai a tenger / ó a tenger / a tenger sárga lányai három / áthajolnak a látóhatáron / köteg-nyakuk és légy-szemük és és / egyiknek kék kés az ölében és hagyma-fejük / szikrázó alabástrom / **ÁZÓ KEBLEK ÉNEKE** „*álmunkat mossa / szűzi csóva / csillogó fürt / mossa álmunkat / csillogás istene / tajtékfürt ura / álmunkat mossa* // a három hármái három / hatványai a három / hatványai a három / végtelen szűzei a három / nyaraló postafőtiszt / lányai a tenger / sikoltásai a tenger/ cimbalmi és kürtjei a tenger / ó a tenger csigás agyveleje három / lánykoponyában / szikrázó alabástrom.”¹⁴ Weöres magához hasonló lelkialkatúnak tartotta többek között például Pierre Reverdyt, akinek több versében ugyannerre a jelenségre figyelhetünk fel. A tengeri élmény helyett a tenger metaképe szerepel Reverdy *Hullám-moraj* című prózaversében, hiszen a festett tenger *képe* elevenedik meg, amikor a festmény kilép a keretéből: „A falon függő tengeri tájak összes hulláma a tányérokba özönlene, tarajukon fehér ólom-tajték. A háttér továbbra is kék maradna, mögötte a keret túlon túl ragyogó napsütése.”¹⁵ Illetve a *Belső mozgás* című versben a tengeri hajót a szoba váltja fel: „A szoba ringatózik – hajó, melynek árbóca megroppanna, ha csak kicsit erősebben fújna a szél. És észre sem veszi, hogy az ágyra zuhan, s elalszik: még akkor is azt álmodja, hullámok sodorják. Túl messzire” etc.¹⁶ Weöres *Hommage À Reverdy* című ciklusa tragikusan végződik, a tenger eltűnése is a léttávlalt eltűnésével, a halállal kapcsolódik össze. „Hol a halál mosolyog / egy-szál vitorla száll / és tenger nincsen többé”.¹⁷

Tehát a konkrét, valóságos élmények kevésbé, inkább az olvasmányélmények (és más művészeti élmények) „hideg fekete ködtengere” mint „kőfürt gránitbora párolog”¹⁸ Weöres költészetébe. Azaz amikor tengert „látunk” egy Weöres-versben, akkor gyaníthatjuk, hogy a mérleg nyelve a műveltséget intuitívan továbbalkotó zseni „belső végtelene”¹⁹ felé billen, azaz ritkán van látványelemről szó Weöres költészetében. „Kinn a kamra, benn a táj, / kinn az ágy és benn a tenger”,²⁰ írja Weöres a *Rongyszőnyeg* második ciklusának harmincegyedik darabjában.

A tengermotívum olvasmány- és fordításélményekben (A klasszikus modernség példaadói: Ady, Babits, Kosztolányi, Füst)

■ Lehetetlen vállalkozás volna még pusztán a tengermotívumra szűkítve is vázolni azt az óriási műveltségkorpust, amely Weöresre hathatott, hiszen „minden” hatott rá. Így most csak azokra a költőkre koncentrálok, akiket Weöres Sándor kifejezetten mesterének, mestereinek tekintett, és csak a 20. század első feléből. Mivel a tenger konkrét látványa – táji sajátosságok révén – a magyar klasszikus modernség költői számára nem jelent mindennapos élményanyagot, ezért többnyire (de nem feltétle-

nül) irodalmi minták követéséről van szó, amikor a tengermotívum feltűnik. Ha nem hagyománykövetésről van szó, akkor a tenger feltűnhet egzotikum-szerepben is. A tenger a „távolinak” és az „egzotikusnak” az érzékeltetése céljával magyar nyelvi kontextusban gyakran felbukkan. Nem véletlen, hogy *Hét tenger éneke* volt a címe Vas István válogatott fordításkötetének, sőt Rákos Sándor óceániai népköltészetgyűjteményének a *Táncol a hullámsapkás tenger* címet adta. A tenger lehet másképp is egzotikum. Például válhat nyaralásokat felidéző emlékképpé. Ady *Egyedül a tengerrel* című sanzonszerű versében a tengerpart egy nyári románc helyszíne. „Tengerpart. alkony, kis hotel-szoba / Elment, nem látom többé már soha.”²¹ Nem nyaralást, inkább terápiás célú utazást sejtet *A kék tenger partján* című vers: „Ahol mások élnek, szeretnek, / Én eljöttem ide betegnek, / Csókot temetni, / álmot dobni, / Nyugodt partokon nem nyugodni.”²²

Ady költészetében a tengerszimbólum gyakran összekapcsolódik bibliai allúziókkal is (*A megőszült tenger*), vagy szerepelhet az abszolútum, az életút, a sors megjelenítőjeként. Például az „életteljességet” képviseli *Az Értől az Óceánig* című versben.²³ A San Remó-i keletkezésű *A Tenger ákombákomában* a sors tengerhabokból írt betűsokaságból olvasható ki. A fenséges és határtalannak látszó ezért József Attila-i kifejezéssel „mindenséggel mérő” tenger az egész emberi egzisztenciát kivallatja és „megfejt”: „Fehér habok, betű-milliók, / idegesek és nyugtalanok, / Tengerre írva írják most meg, / hogy ki vagyok, hogy mi vagyok.” Ez a vers nyilvánvalóan Charles Baudelaire *Az ember és a tenger* című versét idézi, amelyben a tenger lélek és szabadság szimbóluma, s a tenger hullámainak a gondolatok örvénylése felel meg. „Szabadság embere, tengert imádni hű! / Szeresd csak! tükröd ő, hullámozó végtelenje / minthogyha parttalan, bús lelked képe lenne, / s ő is mint szellemed, örvénylőn keserű. // Képmásod mély ölén alámerülsz gyönyörrel, / szem és kar rásimul s felejtí már saját / háborgását szived, figyelve ősz zaját, / mely egyre féktelen vad panasza tör fel.”²⁴ A tenger vagy éppen az óceán az életutazást (mint *A ködbe-fúlt hajókban*: „Piros hajón, kék Óceánon / Borítsanak be sárga ködök, / Röpítsen a néma kormányos / S tülköljenek a ködbe-fúlt hajók, / Az örömök.”²⁵) vagy éppen az élet végét (*Az utolsó hajók*²⁶) szimbolizálhatja. Ady az életkedv satnyulását a végtelen távlatlaltal (metonimikusan a tengerrel) való összehasonlítás eszközével érzékelteti *Az Óperenciás tengeren* című versében: „Olyan kicsi tenger lett a szívemből / S olyan nagy az Óperenciás”.²⁷ A sors (metonimikusan ismét a tenger) kegyetlen és látomásos vonásai tűnnek fel a *Vörös szekér a tengeren* című versben vagy a *Temetés a tengeren* című költeményben: „Köd és zsolozsma. Zúg a tenger, / Vörös bárkákra visznek miniket, / Könnyel, virággal, félelemmel. // S téli orkán vad szele dobban, / Vörös bárkánk tengerre vágat / S futunk fehéren és halottan.”²⁸ Ilyen Ady-imitációnak tekinthetjük Weöres 1928-as *Kip-Kop: A Vér* című versét: „a fekete Part már várja, várja. – / Ó meggy... Locsogó habok dalolnak / (kip-kop): a lassú halál danája...”²⁹

Babits Mihály életművében is bőven találunk tengerszimbolikát, nagyon különböző árnyalatokban. [*Aki a kékes égbe néz...*] című, bizonytalan datálású, 1910 körül írt verse például pszichoanalitikus olvasatra készített. Ferenczi Sándor *Thalasszalis regresszió*-elmélete szerint a tenger utáni sóvárgás³⁰ az emberi egyedfejlődéssel, az anyaméhben való lét iránti nosztalgiát jelenti, a születés voltaképp kiszáradásélmény³¹ (és az ún. genitális készletések a kiszáradás előtti állapot vissza-szerzésére irányulnak). Az anya „tulajdonképpen a tenger szimbóluma vagy részleges helyettesítője”,³² ebből adódik egy állandó és általános sóvárgás, nosztalgia a tenger iránt.³³ Ferenczi elmélete szerint az anyatestet mind a tengerrel, mind az anyafölddel azonosíthatjuk az álom- és neurózisszimbolikában. Az embrió „halként” úszik az anya testében, s a csecsemő megszületés utáni első „szárazföldi” élményei a partra vetett hal „élményeire” emlékeztetnek. Mintha erre a „légszomjra” emlékez-

nének ezek a sorok:³⁴ „S e levegő, mely vízsűrű / s e víz, amelyen nincs bürű, // s ez ugróháló, végtelenbe nyulván / fogadja mint az öngyilkost a hullám?” Majd a versben később: „S a levegőég neki tenger / s a levegő hala az ember.”³⁵ Babits *Atlantisz (Egy világ, amely lemosdotta az életet)* című verse egy mélytengeri búvárkodás perspektívájából, belülről teszi láthatóvá a tengert: „nézem a hajlodozó ama kússa halat / a kicsit, a fürgét s a nagy halat, a kicsi néma vadászát / virágszerű állatok áloméletű nyíladozását / a piros koráll eleven hegyeit, virágszigetét / a rettenetes fejlábú polyp Medúza-tekintetét / száz szép halavány színt kéken a víz remegő üvegén át.”³⁶ Weöres mestere mintájára, szellemtestével szintén a vízbe ugrik, és többször is ír *Atlantisz*ről verset. Például *A Víz alatti város* címmel, amelyben a költő egy olyan világban, az elsüllyedt szigeten (mely az elmúlt aranykor tudását, létállapotát jelentheti) ismeri fel legfőbb kincsét (ami azért „nincs”, mert nem anyagszerű, hanem szellemi): „S majd ha jön valaki és kérdi: mim van?” [...] „– én majd e városra mutatok. Eldobott, gonosz város! / Látod: romló kövek, visszasírt virágok, / egyforma remegés a hinár közt – ennyi a víz alatti város. / Mégis azt mondom: ez minden, amit gyűjthetsz”.³⁷ Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* című vers utolsó egységében (7., utolsó kép) tengeri záróképet látunk. Az első és az utolsó versszakot idézem: „Nézd! Áll valami óriási bál / egy táncos örvény szíveket cibál.”; „Tenger a fény itt és a zene szél / s a vidám világ vihar és veszély.”³⁸ Nem papírszágú vers, mégis érdemes figyelni rá, hogy Babits Weöressel megegyezően, és mint ahogyan arra a ciklus címe is utal, a tengert a könyvek tengerén, a „mesterséges édenen” (Lamartine nevezi így a könyvtárat) át ismeri meg elsősorban. Azaz főleg olvasmányélményekből merít, amikor a tengerről ír. Az utazás (amely a városok sokaságát, tengerét jelenti), ami tenger és az (álm) metonímiája is lehet. Babits egyik 1923-as töredékében így tűnik fel: „nekem a tenger városok / kupola-buborékaikkal / csak látomások, szemtelen / torony-hullámaik hiába / freccsentik égnek”.³⁹ Végezetül megjelenik az apokaliptikus, Isten büntetését „kiszabó” tenger is a *Jónás könyvében*: „Az Úr azonban szerzett nagy szelet / és elbocsátá a tenger felett / s kelt a tengernek sok nagy tornya akkor / ingó és hulló kék hullámfalakból, / mintha egy uj Ninive kelne-hullna / kelne s percenként összedőlne újra.”⁴⁰

Úgy tűnik, hogy Európában a tengerrel nem rendelkező országok lakosai számára a tenger egy folyamatos úticélt, vágyott ideát testesít meg. Nem meglepő, hogy Esti Kornél számára a világlátás egyenértékű azzal, hogy lássa a tengert. „Erről képzelődött már az elemi iskolában, amikor először pillantotta meg a falitérképen azt a sima, végtelen kékséget.”⁴¹ A vonaton utazó főszereplő első csókja és hosszas várakozás („A tenger késett”) után pillantja meg a tengert, amely katartikus beavatásélmény számára, s versírásra is készíti. Mert először meglátni a tengert rendkívüli pillanatot jelent: „Mégis ünnepi volt ez, óriási volt, az egyetlen óriási évekredek ősi fénykoszorújában.”⁴² *A Tenger és vihar* című versben az európai irodalomban megszokott, konvencionális motívumok jelennek meg, Kosztolányi verse a barbár csodákra áhító, széllal, viharral, sziklákkal dacoló tengertől, kalandtól megrészegült tengerészek világát festi meg, Rimbaud és mások verseihez hasonlóan. A „*hajrá, hogy minden habokba halt*”⁴³ – sort kiemelném, mert a hab itt a perceket, az időt szimbolizálja, ennek is lesz később jelentősége. Füst Milánt Weöres a „le Európáibb” költőnek tartotta mesterei között. Hamvasnak írt egyik levelében szeráfi szférába sorolja, és úgy jellemzi, mint akinek műveibe mindig belejátszik a túlvilági zengés, de „alapjellege földi” marad.⁴⁴ Füst verseiben a tenger ábrázolása, mint Kosztolányinál, igen közel áll a nyugati költészetre jellemző konvencionális tengerképéhez. Az *El innen, el...* című versben (Az *Őszi sötétség* ciklus hatodik, befejező darabja) így olvasunk róla. „Az édes és végtelen tengeren, / melynek tisztasága hús s átjárja a lelket, / (Átjárja a lelket s lebegtetí szél: – / bástyánkon is szabad lobogót ami lenget,) / S didergő szí-

vet ahol napsütés melenget / S a kiáltás hol úgy csapong a széelle, zöld, zuhogó vi-
zezen, / Mint könnyű rózsalevél...⁴⁵ A tengeri hajózás az életfeladat beteljesítését je-
lenti: „Az édes és végtelen tengeren, / Lobogj én lelkem, mint a kósza szél... / Mint
hajnali kiáltás, amely messze bolyong / S hirdesd, hogy végbevitted, amit sors és
szenvedély / E földön rádszabott. Leróttad tartozásodat.”⁴⁶ Külön tanulmányt igé-
nyelne, és sajnos nincs mód körbejárni a *Feleségem története* című regény tenger- és
főleg tengerészmotivikáját, most elég annyit megjegyezni, hogy Weöres a *Bolond Is-
tók* című mesés prózájában számos ponton parodizálja, parafrázálja a szöveget.

Világirodalmi olvasmány- és fordításélmények

„Én az olvasásnak, az irodalomnak a kalandora vagyok kissé.
Csak addig érdekelnek a dolgok, ameddig ismeretlenek számomra.”⁴⁷

■ Michel Mollat du Jourdin külön fejezetet⁴⁸ szentelt könyvében a tenger irodalmi
ábrázolásainak. Alapvető megállapítása, hogy a tenger (nyilván annak kiszámíthatat-
lan és zabolázatlan természetével analóg módon) irodalmi ábrázolása is ambivalens,
„kettős ihletésű”, mégpedig a tengerirodalomban „kétely és félelem váltakozik a biz-
tató nyugalommal”. Ezt a kettős ihletést az európai irodalom nemzedékei évszáza-
dok során átadták egymásnak. Ezek a tengerábrázolások stílusukban egyrészt lehet-
nek konvencionálisak (közhelyszerű, hagyományos tengerkép); vagy törekedhetnek
realisztikus(abb) ábrázolásra. Tematikusan pedig képviselhetik a tenger „derülítő és
kedvező” – a szerző ehhez a fantázia, a fénylés és mediterrán fogalmait köti – vagy a
„borúlító és kedvezőtlen” arcát, amely a „lágyabb színezetű, de az árapály szeszélye-
itől és ijesztő dührohamaitól sem mentes óceáni képpel” feleltethető meg. Mollat du
Jourdin kijelenti, hogy habár máshogy néz a tengerre egy mediterrán és máshogy egy
északi szerző, szerinte a „szemlélődés természete” és az ábrázolás módja „szerfölött
hasonló”.⁴⁹ Végül két „tengerirodalmi” műfaj születik, az egyik „jelképekben gazdag,
fantáziadús, irodalmi, a másik az egyre tudományosabb jellegű”.⁵⁰ Engem most első-
sorban a modernizmus tengerábrázolása érdekel – bár Weöres kapcsán világirodalmi
távlatban kellene gondolkodni –, s a szerző ismerteti is a középkortól kezdve a jelen-
séget. Ezekből a megállapításokból kiindulva nézzünk meg pár példát a modern iro-
dalomból. A fantáziaszerű tengerábrázoláshoz köthető Rimbaud híres költeménye, a
Részeg hajó, melyet a költőzsenni megdöbbenő módon úgy ír meg, hogy előtte soha-
se látta a tengert.⁵¹ Mollat du Jourdin ezt úgy magyarázza, hogy a tehetség „mindent
megérez, és mindent ki tud fejezni”, azaz az intuíció hatalmát dicséri. Ez a kijelen-
tés pedig teljes egészében megfeleltethető Weöres modern líráról alkotott nézeteinek
is, amelyek szerint a modernizmusnak nem az ésszerűség vagy az ábrázolás, hanem
az intuíció és az ösztönszerűség a fő ismérvei.⁵² „A modern időkben előtér az ösztön
és intuíció, a mai szellem, minthogy általa tudaton kívüli erők próbálnak megnyilat-
kozni, eltávolodott az újkori európai szellemtől. – Az ősművészet, középkori művé-
szet és modern művészet elementáris hajlamú; a görög–latin klasszikus művészet és
az újkor európai művészete individuális hajlamú.”⁵³ Azaz a költészet tudattalan mé-
lyébe evezést jelenti, ezt biztosan elhitte Weöres Hamvas Bélának, aki ezt írta: „A tu-
dattalan, ha magát ki akarja fejezni, mindig óceán vagy erdő képében jelentkezik.”⁵⁴
A tengermélység vagy a tenger látványa pedig költői értelemben is olyan hely, aho-
va az intuitív Szellem bevilágíthat, sőt be is kell világítania. *Az eltűnt után* című
Weöres-versben a tenger jelenti azt a metafizikus ingert, amely a vers megszólított-
ját „belül-valója” kutatására bátorítja. „Halott szív – de harsog a tenger! / Tépett sze-
rető, ki a homály odvába onosz, / vonszolva csikasz lelked: nézz az égbe, / vesd ki
fülledtségedet és a külsőkben tájékozódva / kutasd ki belül-valód. // Mert ennyi meg-

maradt, mikor minden veszik, / szomorú jogod, tengereké és szeretőké, / a legbensőt kívül keresni, / meg is találni kusza rajzolatát / a partok fodrain, vagy az égre vetülve.”⁵⁵

Visszatérve a modernista példákhoz, Mollat du Jourdinnek abban is igaza van, hogy a két ábrázolási hagyomány egy-egy költői életműben és koronként, tájanként is változatosan szokott megjelenni. Rimbaud-nál is megjelenik a konvencionálisabb értelemben, pusztán az utazás, a kaland, a hódítás terepeként, például a *Rossz vér* című prózájában: „Napomnak vége; elhagyom Európát. A tenger levegője perzseli tüdőmet, bőrrömet távoli klímák cserzik.”⁵⁶ Weöres fordította a *Tengeri fuvallat* című Mallarmé-verset, amelyben a tenger – a korai Mallarmé még parnasszista – az utazással kapcsolódik össze: „Elindulok! Steamer, árbocaid himbálva / horgonyt emelj s eridj exotikus világba!”⁵⁷ A kételyt, a kiszámíthatatlan, borús aspektust képviseli például Verlaine *Tengeri kép* című verse, melyben az orkán és a villám képei a kiismerhetetlenség szimbólumává teszik a tengert. A tenger veszélyeit ábrázolja a Szkülla és Kharübdisz mítoszjelenet „kilencven fokos elfogatásával” Pierre Reverdy *Fekete hajó* című verse. (S talán ilyen bravúros gondolati gesztusok miatt nevezi Reverdyt kubista költőnek Weöres.) Ugyanis nem a két szikla közötti átjárót látjuk a versben, hanem a vers a tenger és az ég közé „helyez” egy veszélyes pallót, melyen a gondolat halad. „A szemek ugyanazon / a hajón utaznak / S elől halad a kiégett lát-határ / A tenger magasabb / A halak / A madarak / Az ég és a víz / A két iker tenger között / A gondolat virraszt / Aggódó homlokkal.”⁵⁸ Ez a példa átvezet a tanulmányom egyik központi állításához Weöressel kapcsolatban, vagyis ahhoz az esethez, amikor a tenger már nemcsak a csendes vagy vad utazás (beleértve az emberi életutat is) és táj, hanem olyan fogalmak metaforájává válik, mint a gondolkodás, a költészet és az alkotás (sőt „végelessége” miatt a lét), és amiről Mollat de Jourdin irodalmi tipológiájában nem tesz említést. Egy másik Mallarmé-költeményben, a *Köszöntőben* olvasható tengerutalás megint közelebb áll a weöresi versvilághoz. „Semmi, e hab, szűz költemény / Jele, csupán a fodrozása; / Megfúlva fordul visszájára / Mint távoli sereg szirén.”⁵⁹ Utóbbi kijelentés nagyon közel áll Weöres absztrakcióihoz, gondolatvilágához. Hiszen a nyelv maga a tenger. Végtelen lehetőségeket rejt, mert vízelemű.⁶⁰ A költészetben Weöres a nyelvet tartja „metafizikai elemnek”, lévén a teremtés eszköze, márpedig a víz a teremtés „első fázisához” és a születéshez⁶¹ kapcsolódik, és minden élőlényben megtalálható. A *Szkarabeusz* című versben a „víznélküli tenger” ezért az „élettelen étellel” azonos.⁶² Hamvas Weöresre igen komoly hatással lévő esszéjében, Thálész őselemtanát ismertetve nyilatkoztatja ki, hogy a víz a „világ ősanýaga”, az Élet Anyja, „a szellem elanyagiasodásának a fény után következő első foka”.⁶³ Weöres nemcsak azért felelteti meg saját lírai énjét tengeristenekkel, mert a modern költészetet alapvetően intuitívnek érzi, hasonlóan a tengeristenhez, hanem azért is, mert „Poszeidón az egyetlen istenség, aki az erdő és a tenger alakatlan, változó, nyúlós, rugalmas, sötét félelmetes világa fölött *uralkodni* tud”.⁶⁴ Hamvas Poszeidón-esszéjében hosszasan ecseteli, hogy Poszeidón valaha főisten volt, nemcsak a tenger, hanem az erdő ura, „de az újabb kori tisztelői rosszul bántak vele”,⁶⁵ nem értették. Sőt már Homérosz korában sem értékelték Poszeidón zabolátlan erejét. Azaz érdemes túllátni azon, hogy Weöres Próteuszhoz hasonlóan *alakváltoztató* költő. Hamvas esszéjében azt olvassuk, hogy Próteusz, „a sós vizek öreg embere”⁶⁶ azért tud minden alakba bebújni, mert a vízelemet képviselendő, eredetileg is mindenhol ott volt az idők során. Inkább arra irányítanám a figyelmet, hogy Weöres a *techné*hez, anyaghoz, formákhoz és a költészet világába szublimálható elemekhez értő, azokat megzabolázni tudó, „elemi” alkotó volt. (Nem melleleg éppen emiatt, éppen az anyag „meg nem értése” miatt marasztalja el Weöres mesterét, Hamvast, amikor festészeti tanulmányait olvassa.) Bata Imre találó mondata szerint:

„A költő a szóhabok hajója; a nyelv egyetlen nem változó mozzanata a jel.”⁶⁷ S valóban, Weöres gyakran él ezzel a megfeleltetéssel. Érdekes így, a „nyelv tengerének” metaforája felől olvasni a *Kockajáték* című verset, amelyben a sorok tengerszerűen, egymásba mosódva hullámszerűen, és ebben az olvasatban a nyelv jelei jelenthetik a habokat. Ebben a versben, ha elfogadjuk, hogy a hab a nyelvi jelet jelenti, a lírai én passzivitására, médiumszerepére érdemes felfigyelni, nem ő beszél, hanem inkább *beszéli* őt a tenger (végtelen lét-távlat) és habok (nyelvi lehetőségek): „elkallódni megkerülni / ez volt teljes életem / jó volt tengerparton ülni / habok játszottak velem // ez volt teljes életem / elkallódni megkerülni / habok játszottak velem / jó volt tengerparton ülni”.⁶⁸ Ennek a versnek egy variációja az *Elhagyott versek*ben olvasható, szintén egy költői életutat „összegző” egysoros, mely szerint a leélt élet olyan, mint „Játszani kék tenger peremén ragyogó kavicsokkal”.⁶⁹

A fordítást egyik interjújában stilizálásnak⁷⁰ nevezi Weöres Sándor, ugyanis amikor fordít, többnyire nyersfordításokat használ. Tehát azt gondolja, hogy saját költőségének „belevetítésével” formálja a verset, és inkább újateremti azt, mint fordítja, ami a nyersfordító feladata.⁷¹ S nagyon sokszor kedve támad saját verset írni egy fordításélmény/átköltésélmény alapján. Ismét tengernyi példa hozható, melyek közül néhányat emelnék ki csupán a hatalmas fordításkorpuszból, azokat, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak Weöres tengermotivikájú verseihez. Weöres egysorosaira bizonyára hatottak Ion Pillat román költő⁷² ugyanilyen formában írt, általa fordított prózaversei. Mint például *A múlt* („Zöld szemedben a viharba-mosdott tengert viszed”); vagy a *Tengerpart* („Fövény, sziklák, hullámok, kagylók – de te sehol”⁷³); illetve a *Földi tenger* („A búza-rengeteg zöld bontakozása messze”).⁷⁴ Ezek talán inspirálhatták Weöres olyan egysorosait, mint: „Tetteid medre: életed” vagy „A mindenség a szemedben fészkel”.⁷⁵ Vagy „Az eleven mind víztől részeg.”⁷⁶ Esetleg: „Kopasz szó az óceánon.”⁷⁷

Weöres tengere. Hullám, hab, tajték versus „lét-mély”

„Szótenger a mi költészetünk”⁷⁸

■ *A negyedik szimfóniában* Weöres Sándor Arany János iránti hódolatát ismét a tengermetafora által fejezi ki. Arany úgy jelenik meg a versben, mint aki a(z intuitív) lélek segítségével látja a „valóbbnál valóbb”, láthatatlan világot, melyben „Buborék alakok gyülekezve kelnek, / habjai a benső, álomi tengernek, / játszva szelid szűzet, daliát, vad rémet, / hajdanként mutatván; mit nem ad az élet”.⁷⁹ Utóbbi sor megerősíti a dolgozatom korábbi állítását, miszerint az írói élményt legtöbbször irodalmi élményként érdemes értelmezni, nem pedig „valóságosként”. A tenger fizikai valósága kiábrándítóan fakó a belső tengermélyhez képest. Erről szól Weöres *Tengerparton*⁸⁰ című prózaverse is. A hullám, a tajték, a hab Weöres költészetében a „tüneményeket”, azaz a múlt idő jelenségeit jelentik általában. Nincs öröklétük, mert nem a lét-időben, hanem az iramló időben történnek, azaz elmúlnak. Megjelenik ilyen motivika a *Negyedik szimfóniában* is: „Hullámok, hullámok lengedezve szállnak, / tükrei kékségnek, öblei homálynak, / csigázva, gyöngyözve bukdosva rogyásig, / elalél az egyik, iramlík a másik –”,⁸¹ és megtaláljuk *A tünemények tengere* című versben is. „Lenge forgatag tajtékszik bomoltan, / apaszt és áraszt nappalt, éjszákát, / nem köt meg minket se élve, se holtan, / bármelyik örvényét evezzük át.”⁸² (A példákat nagyon sokáig lehetne folytatni.) Weöres a „fordítások tengeréből” is sokat merített. Például Ivan V. Laliæ *Tengerpart* című versének részletében – „itt hol tajtékvirágliget rezeg / a parti hordalék szegélyén; a tenger szempilláin álom / sőtől súlyos a föld minden sebére”⁸³ – sok közös motívumot találunk Weöres *Reménytelen-*

ség könyve című versével. A világ múló jelenségei itt szintén a hab és a tajték metaforáival jelennek meg: „habos homály – a mi homályunk, / a homály virága, / csupa hab és tajték ez a virág, / mozdulatlan szirmai csupa hab és tajték. / Mint álomban úszol a véget nem érő / nedvességben.”⁸⁴ A fodrozást, a habzást a múláshoz tartozó jelentéstartalommal telíti Weöres egy másik töredékben is: „csak ülnék a sziklán, / nézném, hogy habzik a szél; meg a víz, / hogy vetnek múló fodrot a lét örök érzéketlenjei.”⁸⁵

Idő

■ Az időhöz kapcsolódik a *Teljesség felé* című prózai munka egyik részlete. „A hullámokat az számlálja, aki sötétben hallgatja a hullámverést, és nem az, aki látja a tengert.”⁸⁶ A látás ebben a rövid szövegben a lét végtelenségének „világosságát”, tudását jelenti. A sötétség pedig a futó időnek alávetett ember tudatának sötétje valójában. Erre ismét Hamvas esszéje világít rá: „Az élet az idő felszínén úszik – a lét az idő mélyében van. Az élet a hullámozó színén úszik – a lét az idő mélyében van. Az élet hullámozó víz és siető folyó; a lét tükörsima és mozdulatlan tenger. Az emberi történet folyónak látszik, mintha valahol fakadt volna, s valahová igyekezne – de az emberi lét tenger, mert öröktől fogva volt van és lesz. Ami történik, az csak az óceán felszíne, itt ring, hullámozik, kering. A lényeg azonban az óceán mélye, az átlátás, nyugodt, tiszta mélység. [...] Merülj a vízbe – szól a Veda –, és meg fogod látni az isteni Mayát. Meglátod, hogy csak a felszínen van mozgás és változás, hullám és nyugtalanság, örvény és habfodor. Csak a felszínen van maya, káprázat, varázslat. Csak a felszínen van idő. Bent az óceán mélyén nincs hullám, nincs örvény, nincs varázslat, nincs idő, csak örök állandóság és megváltoztathatatlan lét.”⁸⁷ Az *Itália* című versben a tenger ismét a tágabb idő, a lét metaforája. A történelem „habkőnyű fodrait” jelentik csupán az évszázadok. „ismered a habokat? ime a sikló habok üres éneke, / ime a partra-verődő habok sírása és kacagása: / itt költötte pénzét s véréte meg éberségét s veszélyes álmait / dél és észak”; „nyugalmas a lenti rengés, fölötte vergődik a tajték”; „hallod a habokat a mélyben, ha szűrődve is, ugye hallod a dalt?”⁸⁸ Az idővel kapcsolódik össze a „tenger-sugohás” (a szél-suhogás szinesztéziájaként) a *Pindaricum* című költeményben: „tenger- / suhogásként, ókori vésett / márvány-roncsokon át, az idő / lazult kövein bujdosva keresztül”⁸⁹ stb.

Életiram, halálnyugalom

■ A „nyugtalan iram” többször megjelenik a nyugodtság ellentétéként Weöres költészetében. Mint a [*Homályból fény...*] című kötetbe nem sorolt versben: „hol tenger nem zúg, a szív habjai / áramlanak; [...] fej- s lábujj sejtekből száll vér-iram, mint tengerár.”⁹⁰ Az „iramlás” Weöres költői szótárában általában azt jelenti, hogy „nem szembesülni a tengerrel (azaz léttel)”, ezért olvassuk az *Iram* című versben ezt: „de te honnan kelsz? hogy a tengeri szél / sose fodroz a lepleden, árnyékod sose vonul a habok pásztáin tova”.⁹¹ A mindennapi élet iramlását, eseményeit, hullámozásait jeleníti meg a *Relációk* című groteszk verssorozat, melynek főhőse Mancini. Több helyszínt látunk a versben, például a népgyűlés embertömege a „hullámozás eleven tenger” sorban jelenik meg; aztán a *Kiránduláson* című részben Mancini a vízesést „kontemplálja.” „tajték remeg szakad lát; csillag rezeg marad hall”.⁹² Ez a gondolat sor is valamennyire köthető Hamvas szavaihoz, miszerint „emberi életünkben sem az a fő, hogy tegnap hol voltunk, és ma mit teszünk, hanem életünk törtélen-időtlen alapállománya, melynek a cselekvések, szenvedések csak felületi fodrozódásai”.⁹³ A *Nem élni könnyebb* című versben a még megszületetlenek vagy a már meghaltak helyét je-

lenti az óceán: „A fűrdőben mennyi víg test ficánkol: / száz év, és óceánban tündökölnek.”⁹⁴ *A Tengerhullámjáték* című verset is olvashatjuk ebben a kontextusban. A hullámok (az élet változó jelenségei?) álomszerűen tornyosulnak, majd visszahullnak a végtelenséget, létet szimbolizáló tengerbe. „A hullámok, a hullámok, / tenger-habból hegy meg árok, / fodrosulnak a hullámok, a hullámok, / mint az álmok, / part-szegélyről visszahullnak / a hullámok, a hullámok.”⁹⁵ A szárazföldi életet (a múlt időt) mindig tenger (azaz múlhatatlan) lét öleli körbe Weöres versvilágában, ezért van hat szárazföldnél eggyel több, hét tenger a világon Weöres egyik, *Orbis Pictus*ból kimaradt versrészletében: „Hat szárazföld, hét tenger a világon, / mind gonoszul bóg s némák messziről, / de a Holdig felsír egy képtelen álom: / a szelíd anyaöl megszül s megöl.”⁹⁶

Összegzés

■ Végezetül vessünk egy pillantást az athéni Akropolisz „minden isteneknek” szentelt főtemplomára, a Parthenón timpanonjának oromszobraira, amely a város lakóinak kegyeiért versengő Poszeidón és Pallasz Athéné harcát ábrázolja. Athéné olajágat ígért Athén város lakosainak, Poszeidón ellenben csak sós, tengeri vizet. A nép Athénét választja, és arany peploszba is öltöztetik szobrát a templom cellájában. Weöres felülírja ezt a döntést, és Poszeidónt választja, s ezzel voltaképpen egy alternatív művészeti paradigmát képvisel. A tenger – különböző jelentésekkel felbukkanva költészetében – Weöres számára *túl* van a klasszicista európai művészeti hagyományokon, amelyekben a tengerszimbolika *csak* az emberi élet változatos fogalmait írja körül. Még transzcendens vonatkozásainak perspektívája is, Weöres szemében legálábbis, „valameylest földi” marad – talán éppen individualizmusa miatt. Weöres ennél többet akar. Egyrészt minduntalan emlékeztetni az embert arra, hogy mivel szelmele határtalan, ő maga is végtelen, azaz „parttalan”.⁹⁷ Másrészt intuitívan meghódítani a lét és idő mélységeit a nyelv tengernyi eszközével. Ész helyett „irracionalitással”. Poszeidón azért válhat csábítóbbá számára, mert ő az Olümposznál valameylest kiábrándítóbb lakhelynek tűnő, Weöres hite szerint mégis igazabb otthont, a tengert mint a létet kínálja fel.

■ JEGYZETEK

1. „Archetípuson olyan szimbólumot értek, amely az egyik költeményt a másikkal összeköti, s ezáltal elősegíti irodalomtapasztalatunk egységét és integritását.” Northrop Frye: *A kritika anatómiája. Négy esszé*. Helikon Kiadó, Bp., 1998, 87.
2. Frye: i.m. 87.
3. Lásd *Az abszolútum igénye* című alfejezetet in: Michel Mollat du Jourdin: *Európa és a tenger*. Atlantisz Kiadó, Bp., 2013, 239.
4. Bővebben *Az abszolútum igénye* című fejezetben. L. Mollat du Jourdin: i.m. 240.
5. Az európai szellemnek ebből az aspektusból nézve az egyik fő karakterjegye, hogy az öreg kontinensen „el-hitték”, hogy a tengeren keresztül az emberek szellemét is irányítani kell. Ide érthetjük a gyarmatosítás különböző formáit (politikai, szellemi, erkölcsi) és vallási missziókat egyaránt. Vö. Mollat du Jourdin: i.m. 241.
6. Szőcs Géza a Korunkban 1973-ban megjelent összefoglaló tanulmánya sorolható ide (*A parton Próteusz alkoskodik*. Korunk 1973/12); majd 1983-ban a „próteusziságot” Weöres költői magartatásának esszenciájaként tárgyalta Kenyeres Zoltán. Amellett hogy állást foglalt a kérdésben, a szakirodalom addigi eredményeit is összefoglalta. Kenyeres Zoltán: *‘A próteuszi élet jelentése’*. In: Uő: *Tündérsíp. Weöres Sándorról*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983, 252–257. Pontosan húsz, illetve harminc évvel később, 2013-ban, újabb két tanulmány foglalkozott a kérdéssel. 2013-ban Acél Zsolt a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett *‘tánc volnék, mely önmagát lejt’* című, centenáriumi Weöres-konferencián „Valami mássá válva”. Weöres Sándor költészete és a görög-római irodalom *Próteusz-képe* című előadásában klasszika-filológiai nézőpontból a *Próteusz* című vers mitológiai és filozófiai hátterének „szoros olvasatát” valósította meg. Pontosította, árnyalta a „próteusziság” kérdéskörét a *Tűzkit* kötet versével kapcsolatban. Polgár Anikó *Poszeidón gyöngyszakála* (vö. Polgár Anikó: *Poszeidón gyöngyszakála. Észrevételek Weöres Sándor Mozgó Mikrokozmosz című verséhez*. Irodalmi Szemle 2013/8. 50–59.) címmel írt tanulmányt, ahol ismét a tengerszimbolika szempontjából foglalkozott egy másik Weöres-verssel, a *Mozgó Mikrokozmosz*sal. A tanulmány tulajdonképpen elvégezte azt a feladatot, amelyet harminc évvel azelőtt Szőcs Géza kijelölt, azaz összeolvasta a Weöres-költeményt Hamvas Béla két ide kapcsolódó esszéjével (*Poszeidón és A víz* című szövegekről van szó). Lásd *Poszeidón*. In: Hamvas Béla: *A látha-*

- atlan történet (1943), Sziget (esszék 1935–36).* Szerk., felelős kiadó, Dül Antal, Medio Kiadó, 1995. 69–95; és lásd *A víz*. In: Hamvas Béla: *Scientia Sacra. Az óskori emberiség szellemi hagyománya*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1985. 445–457.
7. Károlyi Amy egy interjúban így nyilatkozik: „Bejártuk a fél világot, egyik pólustól a másikig.” Weöres Sándor és Károlyi Amy a vatikáni rádióban. In: *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1990. 139. Továbbiakban: *Egyedül mindenkivel* 1990.
8. „Már elemi előtt Shakespeare-t olvastam” – mondja a legfiatalabb Baumgarten-díjas költő. A Magyarország tudósítójának beszélgetése Weöres Sándorral, Magyarország, 1935. jan. 20. In: *Egyedül mindenkivel* 1990. 8.
9. Keleti útinapló, 1937, „Conte Rosso” fedélzet, Nápoly után, jan. 10. In: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött prózai írások*. Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Bp., 2011. 53. (A továbbiakban: EPÍ 2011.)
10. Kiemelés tőlem, M.E., uo. 53.
11. Érdekes, hogy Martyn festészetének legjellemzőbb vonását Weöres egy interjúban éppen a tengerparttal hozza összefüggésbe, „ahová behatolnak a tenger hullámai egyfelől; másfelől pedig a szárazföld élete: a fák, az épületek. A tengerpart az, ahol víz, levegő, föld egyesült.” Lásd Martyn Ferencről, Rózsa T. Endre beszélgetése Weöres Sándorral. In: *Egyedül mindenkivel* 1990. 123–124.
12. Kiemelés tőlem, M.E.; Keleti útinapló, 1937, „Conte Rosso”, Manila előtt, jan. 31. In: EPÍ 2011. 66.
13. *Boris tenger (Taormina)*. In: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött költemények I.* Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Bp., 2008. 484. (A továbbiakban: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008.)
14. *Weöres Sándor, Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 486.
15. *A Hullám-moraj* című vers részlete (Lackfi János ford.). Lásd Pierre Reverdy: *Üvegtócsák*. Válogatott versek. Orpheusz Kiadó, Bp., 2000. 99.
16. *Belső mozgás* (Lackfi János ford.). Reverdy, i.m. 98.
17. Weöres Sándor: *Egybegyűjtött költemények II.* 2009. 246.
18. A versrészletek *Az áramlás szobra* című versből valók. Vö. *Egybegyűjtött költemények I.*, 2008. 413.
19. *A Belső végtelen* című verset Weöres saját életműve egyik legfontosabb versének tekintette.
20. Weöres Sándor: *Egybegyűjtött költemények III.* Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Bp., 2009. 55. A továbbiakban *Egybegyűjtött költemények III.* 2009.
21. *Ady Endre Összes versei*. Osiris Kiadó, Bp., 1997. 133.
22. Weöres költészetében is van példa nyaralási helyszíneként való megjelenítésre, lásd *Fürdő nők (Ostia)*.
23. „*Valaki az Értől indul el / És befut a szent, nagy Óceánba.*” *Ady Endre Összes versei*, 1997. 153.
24. Tóth Árpád ford. In: *Charles Baudelaire versei*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1973. 25–26.
25. *Ady Endre Összes versei*, 1997. 73. Ehhez a vershez szorosan kapcsolódik Füst Milán *Habok a kőd alatt* című verse is. *Füst Milán Összes versei*. Fekete Sas Kiadó, Bp., 2008. 66.
26. „*Szabad, hű tenger volt a lelkem, / nem érdemeltem, / Hogy most legyen fáradt, hullámtalan, holt / mert igazam volt, igazam volt. // Szabad volt minden lobogónak / S a mentő csónak / Tengeremen mindig meglelte partját. / gaz fátyumok másként akarják.*” *Ady Endre Összes versei*. 1997. 894.
27. *Ady Endre Összes versei*. 1997. 436.
28. *Ady Endre Összes versei*. 1997. 63.
29. Weöres Sándor: *Elhagyott versek*. Szerk. Steinert Ágota, Helikon Kiadó, Bp., 2013. 91.
30. Dr. Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében. Pszichoanalitikai tanulmány*. Belső Egészség Kiadó, 2010. 74.
31. A *Kövületek* című Weöres-versben a szárazföld és a tenger „paradoxona” az élet és a halál, a fiatalság és az öregség dichotómiáival állíthatóak párhuzamba: „*Fossziliák. / Meghaltak, attól élnek! / Fialatok, mert tenger éve vének. / Szárazföldiek, mert tengeri lények. / Csukottan néznek.*” *Egybegyűjtött költemények, III.* 2009. 112.
32. *Adatok a „Thalasszalis regresszióhoz”*. In: Ferenczi: i.m. 76.
33. Uo.
34. *A filogenetikai párhuzam*. In: Ferenczi: i.m. 65–69.
35. Babits Mihály *Összegyűjtött versei*. Osiris–Századvég, Bp., 1995. 538.
36. Babits: i.m. 177.
37. Weöres Sándor, *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 239. Az Atlantisz-mítoszról Weöres Sándor „első kézből” értesült, hiszen atyai jóbarátja volt Várkonyi Nándor, aki a *Szariat oszlopaiban* összefoglalta a kérdés szakirodalmát, a könyv kiadásáról éppen Babits kapcsán beszélgettek, leveleztek. Erről részletesen lásd Weöres Sándor levele Várkonyi Nándornak, in: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*. I. kötet, 1998. 521–522.
38. Babits Mihály *Összegyűjtött versei*. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Belia György. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977. 210–211.
39. Babits: *Összegyűjtött versei*. 1995. 661.
40. Babits Mihály: *Jónás könyve. Első rész*. In: *Összegyűjtött versei*. 1995. 447.
41. Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. (Harmadik fejezet) Osiris Kiadó, Millenniumi Könyvtár, Bp., 2000. 29–30.
42. Uo. 54.
43. Kosztolányi Dezső *Összes versei*. Szöveggondozás és jegyzet: Réz Pál. Osiris, Bp., 1997. 187.
44. Weöres Sándor levele Hamvas Bélának, 1946. okt. 7. In: Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*. II. kötet. Szerk. Bata Imre és Nemeskéri Erika. Pesti Szalon – Marfa Mediterrán Könyvkiadó, Bp., 1998. 448.
45. Füst Milán *Ószi sötétség-ciklusának* VI. darabja. In: *Összes versei*. Fekete Sas Kiadó, Bp., 2008. 97.
46. Füst: i.m. 98.
47. *Fél százada halt meg Ady Endre*. Válasz a Tiszatáj körkérdésére. Kérdező: Tóbiás Áron. In: *Egyedül mindenkivel*, 1990. 111.
48. *A tenger az irodalomban* című alfejezet a könyv tizedik részében (*A tenger látványa, érzése, értelmezése a kultúrában*) olvasható. Lásd Mollat du Jourdin: i.m. 243–255.
49. Mollat du Jourdin: i.m. 243.
50. Mollat du Jourdin: i.m. 247.

51. Vö. Mollat du Jourdin: i.m. 253. Ebben a versben a tenger már az életet, az utazást, az alkotást összegző átfogóbb létszimbólummal válik, és mindkét ábrázolási hagyományt vegyíti. „Vihar szentelte sok ébredésem. [...] Azóta fűrdöm itt az óceán dalában. / Mit sejlőn-villogón a csillagár kigyújt, / S falom a zöld azúrt, ahol halálra váltán / Leng néhanap egy-egy tűnődő vízbefűt, / [...] Tudok fürgeteget; eget, hová vihar csap; / Sodrást, hullámverést; tudom az esteket / S a hajnalt, mely olyan, mint izgatott galambhad, / S láttam néha, amit csak ember sejtethet. // Láttam bukó napot, min borzadály vöröslött, / Hogy kigyúlt, odafönn sok alvadt, lila csík, / S a habokat, melyek, mint antik drámahősök, / Messzire rezgetik libegő szárnyaik.” Arthur Rimbaud: *Napfény és hús*. Válogatta, szerkesztette és az utószót írta Bárdos László. Kozmosz Könyvek, Bp., 1989. 177.
52. „A modern líra főmotívumai az imponderábilák, »nuance«-ok és »correspondance«-ok (szimbolizmus), később a tárgyi és lelki tények felbontása (szürrealizmus), később a vers a konkrét értelmet maga mögött hagyva a kristálytisztá intuíció delejes világába repül (Valéry).” Weöres Sándor: *Vázlat a modern művészetről*. In: EPÍ 2011. 180.
53. Weöres Sándor: *Vázlat a modern művészetről*. In: EPÍ 2011. 181. Ez azt is megmagyarázza, hogy Weöres miért Próteuszt és Orfeuszt választja művésze „műzsáinak”.
54. Hamvas Béla: *Poszeidón*. In: Uő: *A láthatatlan történet*. i.m. 86.
55. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I*. 2008. 238.
56. Arthur Rimbaud: i.m. 151.
57. Vö. *Stéphane Mallarmé költeményei*. A verseket fordította Weöres Sándor. Utószó és jegyzetek Dobossy László. Magyar Helikon, Bp., 1964. 25.
58. Hárs Ernő ford. Reverdy: i.m. 116.
59. *Stéphane Mallarmé költeményei*, i.m. 7.
60. „A víz benne van abban is, hogy történet és káprázat és mozgás és nyugalom, óceán. A víz mindenben ott van. [...] A történet is víz, az örök is víz, mert az idő felszíne is víz, mélysége is víz.” (Hamvas: i.m. 485.) – írja Hamvas Béla abban a *Láthatatlan történet* című kötetben, amelyet Weöres egyik, Hamvasnak írt levele tanúbizonysága szerint nagy lelkesedéssel olvasott. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy Hamvas Béla *Víz* című esszéjének hatása az egész weöresi költészetben nyomot hagyott.
61. Tengerparti, vízparti képből jelenik meg ezért a megszülető lélek Weöres *Anima* című versében: „nem tudom, mért maradtam / hab és iszap közt a vizes világon”. Lásd *Egybegyűjtött versek. II*. 2009. 168. Ezt a verset érdemes volna az említett Thalassza-regresszió elmélet felől olvasni.
62. Vö. *Szkarabeusz*. In: Weöres Sándor: *Elhagyott versek*. 2013. 208.
63. Hamvas: *Scientia Sacra*. i.m. 451.
64. Hamvas: *Poszeidón*. i.m. 92. (Kiemelés tőlem, M.E.) Ide tartozik még egy kötetbe fel nem vett Weöres-töredék: [A nő], „Olykor kis patak, / máskor zuhatag, / végül parttalan áradat – / De tenger és vihar hajója: férfi.” [Töredékek egy befejezetlen kompozícióból]. In: *Elhagyott versek*. 2013. 526.
65. Hamvas: *Poszeidón*. i.m. 71.
66. Hamvas: *Poszeidón*. i.m. 86.
67. Bata Imre: *Weöres Sándor közelében*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1979. 195.
68. Weöres: *Egybegyűjtött költemények. III*. 2009. 161.
69. Weöres Sándor: *Elhagyott versek*. 2013. 481.
70. *Interjú hangszalagon*. Rákos Sándor beszélgetése a műfordításról Weöres Sándorral. In: *Egyedül mindenkivel*. 1990. 250.
71. Uo., in: *Egyedül mindenkivel*. 1990. 251. Ezzel egyébként Józán Ildikó is egyetértett, amikor Weöres műfordításairól beszélt 2013. szeptemberében, a már említett, Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett *’tánc volnék, mely önmagát lejt’* című, centenáriumi Weöres-konferencián.
72. Weöres Sándor: *Egybegyűjtött műfordítások III. Költők északról délig*. Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Bp., 2012. 340.
73. Weöres: *Egybegyűjtött műfordítások III*. 585.
74. Weöres: *Egybegyűjtött műfordítások III*. 587.
75. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I*. 2008. 459.
76. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I*. 2008. 461.
77. Weöres: *Elhagyott versek*. 2013. 493.
78. A *Szótenger* című vers első sora. Vö. Weöres: *Elhagyott versek*. 2013. 23.
79. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I*. 2008. 490.
80. „A tengerparton ültem s néztem a nézésemen átsikamló sok hajót, s elgondoltam: ez Patagóniából érkezik, emez a forró Ofírból, ez Thule ismeretlen szigetéről, amaz a Mennyei Birodalomból – de mindez csak álom volt. Csak imbolyogtak szegény szerencsétlen kopott hajók egyik kikötőtől a másikig. Nem titkokat cipeltek, sem tűndöklő kincseket, csak árva verejtéket, munka bérét, rikoctozó kirándulókat, únot túristákat olajfoltos hullámokon, kiépitett partok közt lomposan cammogtak menetrend szerint.” Weöres: *Egybegyűjtött költemények III*. 2009. 287.
81. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I*. 2008. 491.
82. Weöres: *Egybegyűjtött költemények II*. 2009. 59.
83. Weöres: *Egybegyűjtött műfordítások III*. 2012. 252.
84. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I*. 2008. 428. Hogy e versnek mennyire központi szimbóluma a víz, az igazából a vers egyik tematikus variánsaként olvasható, 1951-ben írt *Víz* című költeményből derül ki. Egy partban és üzemben gürcölő férjről szól, akinek „egy sejtje sincs, ahol remény lappangana, / mosdik, bár tudja, hogy tiszta nem lesz soha, / rádülhet óceán tajtékzó talmi árja, / inkább egy csepp igaz szenteltvizet kívánna; míg félálmat verik könyörtelen habok”. Weöres: *Elhagyott versek*. 2013. 374.
85. [Szomorú élni]. In: Weöres: *Elhagyott versek*. 2013. 625.
86. A *Hullámok és tenger* című rész Weöres Sándor *A teljesség felé* című bölcséleti prózájából. In: EPÍ 2011. 158.

87. Hamvas: *Scientia Sacra*. i.m. 456. Érdemes volna összeolvasni Weöres *A sötétségnek áldozás* című versével (Három dal női hangra ciklusból) ezt a szövegrészt. Csak sejteni lehet, mi történik a versben, de a „tengerhullámu” karok, a vízbefúlás, a bezáruló kripta és az örvény képei az érzékiségnek egyfajta baljós, negatív voltát érzékeltetik.
88. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 483.
89. Weöres: *Egybegyűjtött költemények II.* 2009. 296.
90. Weöres: *Elhagyott versek.* 2013. 559.
91. Weöres: *Egybegyűjtött költemények III.* 2009. 9.
92. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 475–476.
93. A *Bolond Istók* prologusa. In: Tüskés Tibor: *Weörestől Weöresről.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1993. 96.
94. Weöres: *Egybegyűjtött költemények I.* 2008. 471.
95. Weöres: *Egybegyűjtött költemények III.* 2009. 398.
96. Weöres: *Elhagyott versek.* 2013. 389.
97. A valódi látás a nem mulandó, a lét tudását jelenti. „Bizony az ember oly parttalan, mint pillantása; melyben elfér a föld, a tenger, az ég, / s benne úsznak a csillagok.” Weöres Sándor: *Elhagyott versek.* 2013. 546.

